

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС І СТВОРЕННЯ ЛЕГЕНДАРНОЇ ЧАСТИНИ 2-го ЗВОДУ ЛІТОПИСІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО**

Галицько-Волинський літопис – унікальне джерело відомостей щодо ранньої історії Великого князівства Литовського. На початку XVI ст. він уже був поцінований саме в такій якості. Однак чи міг книжник початку XVI ст. використати текст XIII ст. без змін? Можливо, між ними існував якийсь «посередник»? У статті висвітлюється питання використання Галицько-Волинського літопису та відомостей із нього при створенні власного історіографічного твору в Литві початку XVI ст. Увагу зосереджено на методах запозичення й питанні ставлення укладачів (редакторів) легендарної частини 2-го зводу літописів взагалі до джерел.

Будучі складовою частиною Іпатіївського Галицько-Волинський літопис (ГВЛ) охоплює події з 1201 по 1292 рр.¹ Жанрова неподібність до «класичного руського літописання», відсутність паралельних текстів і порічної сітки ускладнюють вивчення історії його створення. Пам'ятка містить унікальні відомості з історії Галицько-Волинського князівства та його стосунків із сусідами. Цікавість спочатку галицького, а згодом і волинського літописців до подій у Литві зробили цей текст одним із найцінніших джерел щодо ранньої історії Великого князівства Литовського (ВКЛ). Детальність та сюжетність описуваних литовських подій покликала до життя гіпотезу про існування окремого «Литовського» (або «Новогрудського») літопису, який нібито мав існувати у XIII ст.² Цю гіпотезу висловив В.Пашуто, на сьогодні вона має ґрунтовну критику³. Однак не зважаючи на те, що всі литовські сюжети ГВЛ насправді належать перу галицького та волинського літописців, а не книжника одного з православних монастирів Литви⁴, вони були поціновані як унікальні вже в першій половині XVI ст. при створенні візії ранньої історії ВКЛ у цій державі.

Виокремлення тексту Галицько-Волинського літопису з Іпатіївського виправдане тим, що саме ця частина (а не «Повість временних літ» чи Київський

* Кириченко Катерина Віталіївна – молодший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, сектор досліджень з історії Київської Русі.

E-mail: kvk@bigmir.net

** Висловлюю щире подяку В.Поліщуку, В.Арістову та Я.Затилуку, чий зауваження зробили цей текст кращим.

¹ Котляр М.Ф. Композиція, джерела, жанрові та ідейні характеристики Галицько-Волинського літопису // Галицько-Волинський літопис: Дослідження: Текст: Коментар / За ред. М.Ф.Котляра. – К., 2002. – С.29–74; Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Вып.1 (XI–XIV вв.). – Ленинград, 1987. – С.235–241; Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори). – К., 1958. – С.5,100.

² Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С.113–114; Его же. Образование Литовского государства. – Москва, 1959. – С.37–42.

³ Ochmański J. Nad Kroniką Bychowca // Studia źródłoznawcze. – Т.ХІІ. – Warszawa, 1967. – С.155; Вилкул Т. О некоторых источниках литовских известий в Галицко-Волынской летописи // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai: faktas, kontekstas, interpretacija: [straipsnių rinkinys]. – Vilnius, 2007. – Р.17–29; Толочко А. Одна заимствованная формула в Галицко-Волынской летописи // Ruthenica. – Т.V. – К., 2006. – С.256–257.

⁴ Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – С.42.

літопис XII ст.⁵) була одним із головних джерел для укладача легендарної частини (ЛЧ) 2-го зводу літописів ВКЛ. Зрозуміло, що дослівне використання ГВЛ, а особливо першої (т.зв. галицької) його складової для литовського книжника початку XVI ст. навряд чи було можливим. Не тільки через те, що створення легендарної частини пов'язується із панами-радними, а основним «кольно-ром», яким окреслювали бояр та їхні ради у ГВЛ, був чорний⁶. Але й тому, що Галицько-Волинський літопис сприймався як чужий текст, від якого укладач намагався відмежуватися.

Порівнюючи тексти ГВЛ та ЛЧ зрозуміло, що й автор, і редактор (редактори) активно користувалися Галицько-Волинським літописом для створення власної версії ранньої історії Литви. Це відразу впадає у вічі, майже кожен, хто займався вивченням легендарної частини, зауважував запозичення з ГВЛ, які подеколи просто дослівні. Однак жоден дослідник не визначив, що саме, звідки і як саме було запозичено. Нижче спробуємо простежити вплив тексту Галицько-Волинського літопису на створення та редагування легендарної частини 2-го зводу літописів Великого князівства Литовського, дослідити методику роботи її авторів (редакторів)⁷ із текстом джерела.

На початку слід зауважити, що до легендарної частини досить часто підходили як до продовження літописної традиції, в якій тексти хоч і могли скорочуватися⁸, проте все ж радикально не редагувалися. Натомість в аналізованому матеріалі спостерігаємо не скорочення ГВЛ, а повну його переробку у тих частинах, що стосуються литовської історії. В історіографії зауважувалося використання Галицько-Волинського літопису при моделюванні оповіді легендарної частини, однак при підході до неї як до продовження літописної традиції залишалося незрозумілим значне «перекручення» тексту ГВЛ. Справді, якщо метою створення легендарної частини був опис ранньої історії Литви, навіщо було змінювати імена героїв у запозичених сюжетах? Чи переймати імена князів, не прив'язуючи їх до діянь, поданих безпосередньо у джерелі (ГВЛ)? Пояснення таким різким нестикуванням пропонувалися дуже різні. Найтолерантнішою для автора легендарної частини була версія спільного джерела з Галицько-Волинським літописом.

⁵ Уважається, однак, що попередній текст Іпатіївського зводу (тобто «Повість временних літ» і Київський літопис) теж використовувався при моделюванні легендарної частини (див.: Морозова Н. Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества Литовского: Хроника Быховца: Дисс. ... д-ра гуманитар. наук, филология, балт. и слав. языки и лит-ра (Н 590). – Вильнюс, 2001. = Морозова Н. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraščių kalbos ir tekstologijos problemos: Bychovco kronika. Daktaro disertacija Humanitariniai mokslai, filologija, baltų ir slavų kalbos ir literatūra. – Vilnius, 2001. – С.53–60).

⁶ Напр., порівняймо:

Легендарна частина (ПСРЛ. – Т.35)	ГВЛ (ПСРЛ. – Т.2)
И панове, жалуючи господаря своего прироженного, и взяли собѣ господарем сына великого князя литовского и жомойтского Утенусова с Китоврасу, Швинторога. (с.131)	Бояре же галичстии Данила княземъ собѣ называху а самъ всю землю держажу (стб.789)

⁷ Легендарна частина належить до анонімних творів зі складною історією тексту. Цілком можливо, що над першою та другою редакціями працювало по декілька осіб.

⁸ Як це, наприклад, було зроблено в 1-му зводі літописів ВКЛ (див.: Чермицкий В.А. Работа автора первого белорусско-литовского свода над русскими источниками // Летописи и хроники: 1980 г. – Москва, 1981. – С.182–189).

Якщо дотримуватися цієї версії – з автора ЛЧ знімається будь-яка відповідальність за неточні факти та неправильні імена. У нього просто були такі джерела з такими фактами. За цією ідеєю йшли вчені на зорі вивчення літописання ВКЛ⁹ (В.Антонович¹⁰, Я.Якубовський¹¹ та ін.). Оскільки подібні перекручення не могли бути в письмовій традиції (Іпатіївський літопис, що походить із кінця XIII ст., зберігся у списках XV–XVII ст. цілком добре¹²), джерелами автора легендарної частини називалися усні перекази. Найяскравіше це проявилось у працях В.Антоновича, який уважав автора ЛЧ збирачем місцевих легенд та невправним компілятором цих переказів¹³. Подібну позицію займав і Я.Якубовський, котрий спробував пояснити «перекручення» тексту ГВЛ у легендарній частині наявністю спільного джерела (усного переказу)¹⁴. Недалеко від цієї концепції відійшов М.Улащик. Розглядаючи легендарну частину літописів та хронік, він спробував порівняти відомості Іпатіївського літопису й легенди¹⁵, результатом чого став висновок про те, що «генеалогія (великих князів литовських – К.К.) сказання не ув'язується з генеалогією Іпатіївського літопису [...] різниця між Іпатіївським літописом і сказанням настільки значна, що перша не могла бути джерелом другого»¹⁶. Збіги між текстами дослідник так і не пояснив. Своєрідне продовження ця ідея отримала, як не дивно, у сучасних студіях. Послугуючись версією «спільного джерела» для ГВЛ та ЛЧ, деякі автори напряду використовують генеалогію легендарної частини для реконструкції реальних генеалогій литовських князів XIII – першої половини XIV ст. (наприклад, М.Гедройць, Л.Войтович, Т.Баранаускас)¹⁷.

Однак, уже Т.Сушицький зауважив, що Галицько-Волинський літопис для укладача легендарної частини слугував радше джерелом стилістичного характеру («досконалим, зразковим щодо стилю»), а оскільки він зберігся у списках XV–XVI ст., то текст його є базовим для стилістичного порівняння з текстом літописів ВКЛ: «Відправна точка нашого порівняння (стилів ГВЛ і «литовського літопису» – К.К.) – Галицько-Волинський літопис – стоїть у цьому розумінні на одному із перших місць»¹⁸. Особливої уваги, за Т.Сушицьким, ГВЛ заслуговував

⁹ Що, своєю чергою, можна пояснити тогочасним захопленням фольклором та уявленням про фольклорну спадщину як про сховище стародавніх історичних знань.

¹⁰ Антонович В. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // *Його ж. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*. – К., 1995. – С.632–633.

¹¹ Jakubowski J. Studya nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. – Warszawa, 1912. – S.50–51.

¹² Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.2. – Москва, 2001. – С.Е–N.

¹³ Антонович В. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда. – С.632.

¹⁴ Jakubowski J. Studya nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. – S.50–51.

¹⁵ Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – Москва, 1985. – С.145–146.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Giedroyc M. The Rulers of Thirteenth-Century Lithuania: a Search for the Origins of Grand Duke Traidenis and his Kin // *Oxford Slavonic Papers: New Series*. – Vol.XVII. – 1984. – P.1–22; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль: Історико-генеалогічне дослідження. – Л., 2000. – С.283–287; Baranauskas T. Lietuvos valstybės ištakos. – Vilnius, 2001. – P.411–418.

¹⁸ Сушицький Т. Західно-руські літописи як пам'ятки літератури: Частина II / Упор. О.А.Назаревський [Праці з історії письменства давньої України. – Т.1 / За ред. В.Перетца]. – К., 1929. – С.396, 404.

«ще й тому, що деякими частинами своїми він був за безпосереднє джерело для литовського літопису, властиво кажучи, у повній його редакції в сп[иску] Бих[овця]. Запозичуючи ці частини цілком, дослівно, литовський літопис в останньому викладі міг визнати для себе за зразок текст Галицько-Волинського літопису і наслідувати його підхідки й маніру оповідати. Як досконалий, зразковий щодо стилю попередник, він до того ж і доховавсь до нас у списках к. XV і XVI вв., являючи собою, таким чином, матеріал хронологічно вигідний для стилістичного порівняння»¹⁹.

Загалом Т.Сушицький визначив кілька аспектів зближення ГВЛ і легендарної частини, а саме:

- характеристика Тройдена, яка повністю списана з ГВЛ²⁰;
- однакові історичні та поетичні порівняння²¹;
- виклад («традиційно-літописний», «шаблонний») ²²;
- пряма мова («промови») дійових осіб²³;
- світський характер обох пам'яток²⁴;
- хронографічний спосіб оповідання («суцільність та завершеність») ²⁵.

Таким чином, провівши ретельне зіставлення, Т.Сушицький зробив висновок про залежність літописання ВКЛ (дослідник розглядав усі три зводи літописів Великого князівства Литовського) від тексту Галицько-Волинського літопису, називаючи останній прямим джерелом для укладачів літописів ВКЛ²⁶.

Розвиваючи думки попередника щодо взорування на стилістичне оформлення ГВЛ В.Чемерицький зауважив, що автор легендарної частини зовсім не намагався бути сумлінним у передачі власних джерел, і не був автором «зводу» даних. Дослідник не сумнівався стосовно використання Галицько-Волинського літопису укладачем ЛЧ²⁷, та констатував, наводячи зіставлення, текстуальний збіг між Іпатіївським зводом та легендарною частиною в епізоді характеристики Тройдена, стверджував про запозичення імен литовських князів і сюжетів із ГВЛ²⁸.

«Як бачимо, усе поставлене з ніг на голову, реальне становище речей цілковито порушене. [...] йому (хроністові – К.К.) йшлося не про справжню історію Великого князівства Литовського, а про створення своєї власної, штучної, вигаданої, тенденційної історії Литви»²⁹.

Таким чином, якщо змінити погляд на мету створення легендарної частини, то відповідь на питання про виникнення «перекручень» у тексті ЛЧ очевидна. Підсумовуючи проблему використання ГВЛ В.Чемерицький наголошував:

¹⁹ Сушицький Т. Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури: Частина II. – С.393.

²⁰ Там само. – С.172, 394–395, 398.

²¹ Там само. – С.398.

²² Там само. – С.368–376.

²³ Там само. – С.388.

²⁴ Там само. – С.390.

²⁵ Там само. – С.399.

²⁶ Там само. – С.404.

²⁷ Чамярыцкі В. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры: узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў. – Мінск, 1969. – С.146, 153.

²⁸ Там само. – С.153.

²⁹ Там само. – С.154.

«Автор цього твору (2-го зводу – К.К.) широко використовував Галицько-Волинський літопис. Однак він послуговувався ним не як докладним джерелом, а як допоміжним матеріалом для конструювання своєї власної історії Литви. Цей факт дає підстави зробити висновок, що автор “Хроніки” зовсім не мав наміру створювати справжню історію Великого князівства Литовського раннього періоду, засновану на ґрунтовних історичних матеріалах»³⁰.

На цьому висновку В.Чемерицький і зупинився. Із ним можна погодитися, але видається перспективним дещо його розвинути. Детальний розгляд використання тексту ГВЛ при моделюванні легендарної історії ВКЛ не тільки прояснить ситуацію з побутуванням якогось списку Галицько-Волинського літопису у Великому князівстві Литовському, але й унаочнить методи роботи укладачів та редакторів ЛЧ.

«Руська кройніка» легендарної частини 2-го зводу літописів ВКЛ

Зрештою сам укладач (укладачі) не приховував, що користувався текстом «Руської кройніки», прямо посилаючись на неї (про це див. нижче)³¹. На це звертали увагу майже всі дослідники. Однак питання полягає в тому, яке місце займає це посилання в тексті легендарної частини? Адже для середньовічної історіографії характерні поклики на авторитет, часто без наявності реального тексту, згадуваного автором³². Щоб зрозуміти специфіку посилання на «Руську кройніку», яке робить укладач легендарної частини, слід розглянути всі посилання, наявні в тексті 2-го зводу. Це унаочнить систему відсилок, використану автором, а відтак і місце посилання на «Руську кройніку».

Отже, у легендарній частині 2-го зводу літописів Великого князівства Литовського зустрічається чотири прямих посилання на свої джерела, які можна розділити на три типи. Перші два відносяться до одного типу, наступні два мають абсолютно іншу схему й вербальне вираження. Різниця між 1–2 та 3–4 посиланнями в тому, що перші мають чітку відсилку на джерело, безпосередньо розташоване у збірці, де був протограф («яко ж вышѣи писано», «што ж вышѣи описується»). Це означає, що легендарна частина була (принаймні спочатку) частиною якогось великого тексту. Це можна припустити, аналізуючи наведені нижче посилання. Перші два мають однакове оформлення, відтак розглянемо їх разом.

Посилання №1–2

Перше посилання на якийсь текст, що має розташовуватися перед ЛЧ, зустрічається на самому початку легендарної частини, після вказання першої дати³³:

³⁰ Там само. – С.146.

³¹ ПСРЛ. – Т.35. – Москва, 1980. – С.93, 132, 150, 178, 198, 219.

³² *Гене Б.* История и историческая культура средневекового Запада / Пер. с фр. Е.В.Баевской, Э.М.Береговской. – Москва, 2002. – С.133–135.

³³ «Сталоя ест воплощене сына божого от духа святого з благословенное девицы чыстое Мари а от почачу сотворения свта лта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого» (див.: ПСРЛ. – Т.35. –

«Одного³⁴ часу панство Римское было под цэсаром Августом который же не толко одному Рыму ино и всему свту пановал яко жъ вышеи писано (тут і далі підкреслення й курсиви мої – К.К.) иж часу цэсарства Августа сынъ божьи воплотился а часу Тивиря цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавения и откупенья роду³⁵ чоловческого»³⁶.

Друге посилення – на «Руську кройніку» при характеристиці Тройдена:

«И будучи ему там на том княженьи, великий валки чинил з ляхи и з русью и з мазовшаны, и завъжды зыскивал, и над землями их силные окрутенства чинил, што жъ вышеи³⁷ описуется в рускои кройнице ижъ горши был тым землям, нижели Антиох сирский и Ирод ерусалимський, и Нерон римский, што так был окрутныи а валечныи»³⁸.

Причому, список Красинського (К), котрий, як уважається, містить найпершу версію легендарної частини, на цій фразі й закінчується³⁹.

Підтвердженням того, що обидва посилення були зроблені на реально існуючий текст, розташований перед протографом легендарної частини, можна знайти в подібних творах того періоду та у самому тексті пам'ятки. Скажімо, аналогічним чином оформлює свої посилення на попередній текст укладач Хронографа 1512 р.⁴⁰:

«(О Угрѣхъ.) Видѣвше же латыне изнеможеніе Гречское, пришедше из Рима, оудобно глаголеміе Оугри къ своей прелести приложиша, такоже и ближняя ихъ языки и Оуны и Пиды и Нѣмцы и Поляне и ины прилежащаа к Римоу приложиша къ своей прелести, и Вретанійскій островъ, аще и изъдавна крещень, но и того приложиша къ своей прелести, *якоже напреди писано есть*»⁴¹.

«Напреди» (на арк.124, тобто за 65 арк. від цього посилення) читається текст «О Вретаніи и о князи Алманитскомъ»⁴², де й оповідається, чому Британський острів «приложишася» до Риму.

У самій легендарній частині ми можемо спостерігати подібні ж посилення на попередній текст:

С.145 (Р), 128 (К), 173 (О), 193 (Рум.)). Цит. за Р. За Є – інша дата: «Бысть воплощения сына божия от духа святого из преблагословенныя девицы Марии от начала миру третиеи тысящи девятсот шестьдесят, царствования же Римскаго 769 г., лта от нарожения господа нашего Иисуса Христа лта шестагонадесять» (див.: ПСРЛ. – Т.35. – С.215).

³⁴ Оного (К).

³⁵ рожаю (К).

³⁶ ПСРЛ. – Т.35. – С.145 (Р), 128 (К), 173 (О), 193 (Рум.), 215 (Є). Цит. за Р.

³⁷ «нижеи» (Р).

³⁸ ПСРЛ. – Т.35. – С.132.

³⁹ Там само.

⁴⁰ О.В.Творогов зауважив творчу обробку власних джерел укладачем Хронографа 1512 р., що, крім часу створення, також об'єднує ці пам'ятки (див.: Творогов О.В. Древнерусские хронографы. – Ленинград, 1976. – С.180).

⁴¹ Русский хронограф (Полное собрание русских летописей. Т.XXII.). – Москва, 2005. – С.368.

⁴² Там же. – С.327.

«А в тых часех пануючы Троиденю, умерли ему обадва брата, князь Гольша а князь Кгедрус. А з *оное вышеуписаное вазни* князь великий Довмонт направил шесть мужыков на брата своего Троиденя забити, яко ж он шол бзпечне собѣ з лазни в Новгородку, и тые мужыки его зрадне забили»⁴³.

З огляду на сказане вище, можна зробити припущення про наявність перед текстом ЛЧ принаймні двох пам'яток: якогось хронографічного тексту та руського літопису типу Іпатіївського. Останнє припущення непрямо підтверджується розбіжністю між списком Рачинського (Р) та рештою. Узагалі Р має власну редактуру легендарної частини, він правився за кількома списками, що містили обидві редакції ЛЧ⁴⁴. Переписувач списку Рачинського дуже уважно працював із наявними в нього текстами, звіряючи їх між собою, тож у посиланні на характеристику Тройдена в «Руській кройніці» було подане читання «нижей». Це говорить саме про ретельність переписувача, який не помітив нічого подібного попереду, і вирішив, що цей текст ітиме далі.

Реальне існування «Руської кройніки» (а не посилання на авторитет старовинного тексту) можна знайти у списках редакції 1548 р. (списки Є та Р)⁴⁵. Там існують аналогічні посилання на реально існуючу польську хроніку. Як довів М.Ючас, т.зв. редакція 1548 р. (списки Є та Р) була доповнена за хронікою М.Бельського⁴⁶. Причому, якщо в Є на останньому аркуші міститься приписка: «*Полская кроника* пишет: род Алкгирдов – 12 сынов: Якгаило, Скригаило, Швидригаило, Борис, Курибут, Викгунт, Корикгал, Норимонт, Ланкгвин, Люборд, Андреи, Бутав»⁴⁷, то Р подає такі посилання: «яко *въ кройниках Польских* пишетъ» (1508 р. – про Глинського), «о которой *пишут кроиникаре*» (1512 р. – про Барбару Радзивілл) – на хроніку М.Бельського⁴⁸.

Отже, посилання на «Руську кройніку» разом із характеристикою Тройдена, крім того, що містить у собі пряме вказання власного джерела – ГВЛ (а це означає наявність у Вільні на початку XVI ст. якогось його списку), подає ще й багато матеріалу для аналізу. Знаючи текст джерела і текст змодельований, можна зробити декілька спостережень.

Складно погодитися зі схемою, запропонованою Т.Сушицьким, що між текстом ГВЛ про Тройдена й текстом ЛЧ про нього ж стоїть характеристика Андрія Полоцького в 1-му зводі літописів ВКЛ:

«Маємо послідовну літературну історію розглянутого тексту про Тройденові жорстокості: 1) за першоджерело його, де містилося покликання на історичних “беззаконників”, був текст ГВЛ; 2) ним скористався духовний автор частини тексту короткої редакції литовського літописного зводу, значно розширивши його власним побожним роздумуванням, застосувавши все це до полоцького

⁴³ ПСРЛ. – Т.35. – С.150, 94, 179, 199.

⁴⁴ Напр.: «И Монтвил много лѣт княжыл на Жомоити и мѣл двух сынов, одного Немоноса, а другого Скирьмонта. А в инших тых жѣ называ: Викента и Ердвила» (див.: ПСРЛ. – Т.35. – С.146).

⁴⁵ За класифікацією М.Ючас.

⁴⁶ Jučas M. Lietuvos metraščiai ir kronikos. – Vilnius, 2002. – P.77–78; *Idem*. Lietuvos metraščiai. – Vilnius, 1968. – P.80–82.

⁴⁷ Евреиновская летопись // ПСРЛ. – Т.35. – С.238.

⁴⁸ Jučas M. Lietuvos metraščiai ir kronikos. – P.83–85.

князя Андрія; 3) останній текст і собі використав укладач другої (складної) редакції нашого літопису, повикидавши духовні роздуми, як людина світська, і знову застосовувавши даний текст до жорстокого Тройдена, очевидячки, під впливом Г[алицько]-В[олинського] тексту»⁴⁹.

Тобто, посилання на «Руську кройніку», за Т.Сушицьким, це посилання на звітку 1-го зводу, котрий, як складова частина, увійшов до 2-го. Цьому суперечить кілька фактів⁵⁰. Звичайно, можна погодитися, що на час написання легендарної частини порівняння «беззаконних» правителів із біблійними беззаконниками стало майже формульним. Але ситуація з характеристикою Тройдена зовсім інша. Просте зіставлення текстів доводить, що текстуально характеристика Тройдена в легендарній частині збігається з характеристикою того ж самого князя у ГВЛ. Таким чином, характеристика Андрія Полоцького аж ніяк не могла бути зразком та джерелом посилання для автора легендарної частини.

Галицько-Волинський літопис	1-й звід літописів ВКЛ за Супрасльським списком	2-й звід літописів ВКЛ за списком Рачинського	Стаття «О князи Андреи полоцком» за списком Рачинського
[Въ лѣто 6778.] По семъ же нача княжити в Литвѣ окаанный , безаконный , проклятый и немилостивый Тройдени, его же безаконія не могохомъ списати срама ради : такъ бо бѣше безаконьникъ , яко и Антиохъ Сурьскій, и Иродъ Иерусалимскій и Неронъ Римскій , ина многа злѣйша того безаконія чиняше	На миру много зла сотвориша хрестянемъ , не человеческы и ни хрестянский мучиша хрестянь , иже ни в поганых ратех то не слышахъ таковых мукъ мучаше хрестянь. Сбираху и запираху во избыах и зажигашу, а другии велики храмы очепы подимаху и пленников под стѣны клалаху главами и зажигашу, а иныя жены и дети на колѣтыкаху, а иных мукъ над хрестяны, их же скаречно не писахомъ, яко же ни Антиох сирскый, ни Ульян законпреступный тех мукъ не сотвори над хрестяны, граду же Орши ничего не успѣша и пакы возоврѣтися восвоися.	И будучи ему там на кнежени , великие вальки чынил з ляхи и з русо, и з мазовшаны, и завжды зыскивал, и над землями их силные окрутенства чынил, што нижеи описуетъ у рускои кроиницѣ, иж горьшыи былъ тым землям и окрутнѣшшыи на них, нижли Антиох сирскый и Ирод иерусалимскый, и Нерон римскый , што так былъ окрутныи и вальчныи	И зъехавшыся много лиха хрестяном учынили, не по-хрестянский мучыли люди немилостиво, имаючи и запирали у-в избыах и зажыгали, а иных людей под стѣну головами клали, ланьцуги великими хоромы подъянимаючи, и з задю люди жьгли, а иных жонок и мужыков и малых деток на колѣтыкали, а иных мук не могли выписати, которые муки хрестяном чынили. Таковых мук ни Антиох сирскый а ни Ульян законпреступный, и тые поганьцы таковых мук над хрестяны не чынили, а городом не могли ничого учынити и вернулись опят у свою землю

Як бачимо, збіг є тільки в порівнянні Андрія Полоцького й Тройдена з Антиохом, а залежність наведеного тексту легендарної частини від Галицько-Волинського літопису – безсумнівна. Однак при зіставленні двох характеристик Тройдена в різних текстах (у ГВЛ і ЛЧ) бачимо певні розбіжності. «Литва» ГВЛ у ЛЧ замінюється на «князівство Ятвязьке і Дайнавське», характеристика «безаконьникъ» змінюється цілком світським «окрутний», запозиченим, як слушно вважає К.Гудмантас, із польського перекладу «Александрії» 1510 р.⁵¹ (таку ж характеристику в легендарній частині має Нерон⁵², з яким, власне, і порівнюється

⁴⁹ Сушицький Т. Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури. – С.395.

⁵⁰ Причому, Т.Сушицький непослідовно указує на джерело цієї характеристики, яке й цитує (див.: Сушицький Т. Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури. – С.172 (прим.1)).

⁵¹ Gudmantas K. Apie kai kurias 1510 m. Aleksandrijos ir legendinės Lietuvos metraščių dalies sąsajas // Archivum Lithuanicum. – 2003. – 5. – P.221.

⁵² «которые же Нерон был пан окрутныи а невѣстачныи» (див.: ПСРЛ. – Т.35. – С.145).

Тройден). Не можна також не помітити, що ЛЧ, хоч і використовує ГВЛ, але цілком відділяє «русь» від Великого князівства Литовського, нарівні з «ляхами» та «мазовшанами». А оскільки ГВЛ окреслено як «руську хроніку», очевидно, і сам текст використаного літопису сприймався як окрема («нелитовська») традиція. Відокремлення «руси» можна також пояснити через стосунки замовника легендарної частини. Як уважається, ним був Ольбрахт Ґаштольд, котрий перебував у надзвичайно напружених стосунках із Костянтином Острозьким та навіть застерігав королеву Бону щодо ненадійності руських князів⁵³.

Характеристика Тройдена в легендарній частині «розкладається» на сім фрагментів⁵⁴:

[1] «И будучы ему там на кнежени Доиновским и Ятвяжским» (у м. Райгород – *К.К.*), [2] «великие вальки чынил з ляхи и [3] з русю, и [4] з мазовшаны, [5] и завжды зыскивал, [6] и над землями их силные окрутенства чынил, [7] што нижеи описуеьт у руской кроиницѣ, иж горьшыи был тым землям и окрутнейшыи на них, *нижли* Антиох сирский и Ирод иерусалимский, и Нерон рымский, што так был окрутныи и валечныи».

При порівнянні цих фрагментів із текстом ГВЛ, де описується діяльність Тройдена, бачимо реферування тих його дій, у результаті яких, згідно з думкою автора ЛЧ, князь міг отримати подібну характеристику від руських книжників. Спробуємо знайти «відповідники» цим діям у ГВЛ.

[1] *И будучы ему там на кнежени*

Для аналізу цей фрагмент можна розширити за рахунок попереднього тексту:

«И довался князь великий Нарымонт, што ж князи ятвезьские померли, а люди их мешкають без господара. И князь Нарымонт поидеть на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему, а так он, оставшы им господарем и взямышы их, дал брату своему Троииденю за вдл. И князь великий Троииденъ наидеть гору красную над рекою Бебрею, и сподобалось ему там вельми, и зарубил город, и назовеьт его Раигород, и прозовеьтсья князем ятвезским и доиновьским»⁵⁵.

Цей текст містить у собі кілька запозичень із ГВЛ, причому з різних місць. По-перше, тут ідеться про князів ятвязьких та їх «вимирання». У статтях під 6756/1248 р., 6759/1251 р., 6763/1255 р., 6764/1256 р., 6765/1257 р. та ін. (за Іпат.) містяться звістки про спустошення земель та винищення ятвязьких князів. Уважно читаючи текст ГВЛ, можна уявити собі картину запустіння. Так, наприклад, під

⁵³ Albertus Gastold, Palatinus Vilmensis, Bone Sphortie, Regina Polonie. Contra ducem Constantinum de Ostrogk et contra Radvillones, 02.06.1525 // Acta Tomiciana. – T.VII: Epistolarum, legationum, responsorum, actionum, et rerum gestarum Serenissimi Principis Sigismundi I (A.D. 1524–1525) / Per St.Gorski. – Posnaniae, 1876. – P.258–269.

⁵⁴ Подається за списком Р, у решті списків виглядає аналогічно, крім указання місця розташування («вышей») «Руської кройніки».

⁵⁵ ПСРЛ. – Т.35. – С.150, 132, 178, 198, 219

6756/1248 р. при описі нападу ятвягів на Дорогичинську землю та битву з військом Василька йдеться: «И не стерпѣвшим от лица Василкова богу помогшу побегоша злии погании (ятвяги – К.К.) и бысть на нѣ съча люта и гнаша е за много поприщѣ и убито бысть князии 40 инии мнозии избѣени быша и не воистаяша». Закінчується ця стаття словами «и во иная времена божиею милостію избѣени быша погании (тобто ятвяги – К.К.) ихже не хотѣхомъ писати от множества ради»⁵⁶.

Ще один опис переможного походу руських князів на ятвягів текстуально стоїть дуже близько до ЛЧ, тут же згадується місто Рай, яке могло бути співвіднесене з Райгрудом (Райгородом)⁵⁷.

Більше того, кінець оповіді ГВЛ послужив джерелом для формули опису природи місця, де засновувалися нові міста у ЛЧ. Ідеться про похід на «землю Ятвяжскую» Данила, Лева та Земовита Мазовецького, поданий під 6762/1254 р.:

«Се же (що “ляхи” почали “прияті поганим” – К.К.) увѣдавъ Данило король повелѣ воевати землю Ятвяжскую, и домъ Стѣкинтовъ всѣ погубленъ бысть еже донинѣ пусто стоитъ. Данилу же королевичи идушу ему по езеру, и видѣ при березѣ гору красну и градъ бывши на ней преже именовъ Рай. Оттуда же приде в домъ свой»⁵⁸.

Порівняймо з текстом легендарної частини: «И князь великий Троииденъ наидеть гору красную над рекою Бебрею, и сподобалося ему там вельми, и зарубил город, и назоветъ его Райгород»⁵⁹. Неможливо не помітити використання ГВЛ, хоча укладач ЛЧ (як і в інших подібних випадках) змінює направленість повідомлення, пишучи про заснування Райгорода, натомість у ГВЛ ідеться про його знищення.

У Райгороді можна було б убачати Райгруд, про який писав Я.Банашкевич, тобто сакральний центр, столицю, де поселяються новоприбулі⁶⁰. Формула заснування міст збігається з запропонованою дослідником: красива місцевість, гора з лісами, багатими дичиною, на березі річки. Автора легендарної частини також

⁵⁶ Там же. – Т.2. – Стб.799–800.

⁵⁷ За ГВЛ, Рай – ятвязьке місто, яке захопив Данило Галицький (Іпат. 6763/1255 р.) (див.: ПСРЛ. – Т.2. – Стб.828). Райгруд – зараз у Польщі, поблизу Августова та Сувалок, на північ від р. Бебжи, стоїть на березі озера. Деякі вчені вважають, що ці території у XIII ст. належали ятвягам (Дини П.У. Балтийские языки. – Москва, 2002. – С.234–236). Слід зауважити, що згадані тут території (Райгруд з околицями) були своєрідною «гарячою точкою» у стосунках Ольбрахта Гаштольда та Радзивіллів. Від 1509 р., після втечі Михайла Глинського, Райгрод (що від початку XVI ст. належав князям Глинським) перейшов до Радзивіллів. У 1529 р. почалася суперечка шляхтич гоньондзько-райгородської з Радзивіллами за шляхетські права. Сигізмунд Старий прийняв рішення на користь шляхти, унезалежнивши її від Радзивіллів за умови надання грамот Вітовта та Александра. У 1520-х рр. розпочалася справжня війна між маєтностями Гоньондз (належала Радзивіллам) і Тикочин (належав Гаштольдові). Конфлікт тривав до 1530-х рр. З огляду на те, що замовником легендарної частини вважається Ольбрахт Гаштольд, знаково, що «земля ятвязька і дайнавська» приписується Тройденюві – князеві з давньої династії (а не нетитулованим Радзивіллам) (див.: *Błaszczak G.* Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1596. – Poznań, 2002. – S.87; *Wiśniewski J.* Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII w. // *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*. – Białystok, 1967. – S.97–100; *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Warszawa, 1880. – Vol.9. – S.495–496; *Maroszek J.* Jaświly: dzieje obszaru gminy do końca XVIII wieku. – Białystok, 2004. – S.15–16).

⁵⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.828.

⁵⁹ Там же. – Т.35. – С.132. Цей опис непоодиноким, саме так описується заснування Новогрудка, Гольшан, Троку та Вільна.

⁶⁰ *Banaszkiewicz J.* Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka. – Wrocław, 2002. – S.346–347.

цікавить не стільки столиця, скільки земля навколо. Однак у ЛЧ є кілька столиць, а формула заснування міст стосується п'яти об'єктів: Новогрудок, Гольшани, Троки, Вільна, Райгород. Таким чином, останній, очевидно, сприймався як реальне місто (хоча, можливо, із певним уявленням про сакральність землі навколо).

Використання фрагменту ГВЛ зі згадкою про Рай – пов'язання обох міст з ятвягами, також говорить про реальність описуваного міста. Крім того, як вже було зазначено (див. прим.57), Райгород та його околиці були важливим фактором у стосунках між Ґаштольдом та Радзивіллами. Запеклий конфлікт через ці землі тривав протягом 1520-х рр. (тобто у час, коли створювалася легендарна частина)⁶¹ та, можливо, саме тому цю формулу з ГВЛ було використано при описі, а саме місто Райгород згадано нарівні з Новогрудком, Гольшанами Троками та Вільном. Цікаво й те, що Тикоцин є одним із варіантів місця, де зберігалася бібліотека Ольбрахта Ґаштольда⁶².

Укладач легендарної частини використав інформацію про постійні перемоги над ятвягами, загибель їхніх князів (яких він і згадує у множині) та надає епізоду вокняжіння Тройдена мирного характеру, зводячи інформацію про ятвягів із Галицько-Волинського літопису до звісток, які йому були потрібні. Остання згадка ятвягів у ГВЛ пов'язується саме з Тройденом⁶³, крім того (див. наступний фрагмент), ятвяги нібито вели активні дії разом із цим князем:

«Тройдени же еще княжа в Литовьскои землѣ . и посла рать великоу на Лахъы . и брата своего Сирпоутъа посла . бахоу бо Итвизи тогда . и воеваша школо Люблина . по . ҃҃ . дни . и взапа бесчисленное множество . полона . и тако придоша со ^и чѣтью великою . домов»⁶⁴.

Звідси в автора легендарної частини виходить «Ятвязький та Дайновський князь Тройден».

[2] *великие вальки чынил з ляхи и*

Цей текст постав з уже цитованого в попередньому абзаці тексту ГВЛ («Тройдени же еще княжа в Литовьскои землѣ . и посла рать великоу на Лахъы»⁶⁵). Саме у цьому місці зустрічається одна з чотирьох оригінальних дат Галицько-Волинського літопису⁶⁶. Це важливо відзначити з огляду на те, що тут ми бачимо прямий текстуальний вплив ГВЛ на легендарну частину (це показано курсивом у цитатах). При подальшому розгляді питання, який саме текст ГВЛ був у руках укладачів ЛЧ, це зауваження стане одним із аргументів на доказ того, що ним був якийсь список із непроставленими датами (типу Хлебниковського).

Із повідомлення ГВЛ про похід Тройдена на Люблін («на ляхи») укладач ЛЧ випускає брата Тройдена – Сирпутъа, але якщо прийняти до уваги, що предком

⁶¹ Про перебіг конфлікту див.: Maroszek J. Jaświły: dzieje obszaru gminy do końca XVIII wieku. – S.15–16.

⁶² Gudmantas K. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai // Knygotyra. – 2003. – Т.41. – Р.9.

⁶³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.878–879.

⁶⁴ Там же. – Стб.878.

⁶⁵ Там же.

⁶⁶ Толочко А.П. Происхождение хронологии Ипатьевского списка Галицко-Волинской летописи // Palaeoslavica. – Vol.13. – №1. – Cambridge, Mass., 2005. – Р.87–88.

родів Остиків та Радзивіллів уважався Сирпутій⁶⁷, цей факт зовсім не викликає здивування. Як уже вказувалося, стосунки між Ґаштольдом та Радзивіллами не були приязними⁶⁸, через що, як видається, останніх і немає у ЛЧ.

[3] з русю, и

Русь у цьому посиланні могла з'явитися з назви джерела характеристики Тройдена – як уже зазначалося, автор визначав його «Руська кройніка». Таким чином, характеристика литовського князя, яку дає руське джерело (тим більше у світлі наступного роз'яснення – фрагмент [7]) була сприйнята укладачем легендарної частини як характеристика ворога русі, що частково правда. Крім того, знов бачимо намагання укладача відсторонитися від русі. Що ж до прямих повідомлень про війни з руссю, то у ГВЛ стосунки між Тройденом та галицькими й волинськими князями прописані детально⁶⁹, і саме у цьому місці ми зустрічаємо ще одну оригінальну дату ГВЛ⁷⁰. Назви «русь» немає, натомість є «кнази Роусцѣи»: брянський Роман, його син Олег Романович, смоленський Гліб, Лев, Мстислав і Володимир.

[4] з мазовшаны,

Мазовецьких князів ГВЛ, коли описує правління Тройдена, «мазовецькими» не називає. Внутрішня боротьба Конрада та Земовита, підтримуваних руськими володарями, описана досить детально (6788–6790 pp.), але Тройден там не згадується. Натомість є просто «литва», яка брала участь у боротьбі на боці князів Володимира та Лева проти Болеслава (6790 р.). Але ще перед тим, як говорити про боротьбу між Земовитовичами, у ГВЛ згадуються мазовецькі князі⁷¹. Таким чином, уважному читачеві, який знає генеалогію польських правителів (Я.Длугош, М.Меховський, Супрасльський список 1-го зводу літописів ВКЛ⁷²), очевидно, що Конрад та Болеслав є мазовецькими князями. Княжіння ж

⁶⁷ *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413 // *Lituano-Slavica Posnaniensia: Studia historica*, III. – Poznań, 1989. – S.63–67.

⁶⁸ *Błaszczak G.* Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1596. – S.74–75.

⁶⁹

«Троиденеви же еще князашоу . в Литовской землѣ . живаше со Львомъ во величѣ любви . шлючи многы дары межи собою а с Володимиромъ . не живаше в любви (величѣ) про то оже башъ вѣдъ Володимировъ . князь Василко . оубилъ на воинахъ . ꙗ . б . браты . Троиденевеви же про то не живаше с нимъ в любви . но воевашеться с нимъ . но не великими ратми Троидени же пославъ пѣшцѣ татемъ воевашеть . Володимира . а Володимеръ пославъ тако же воевашеть . и тако воевастася лѣто цѣло . посемъ же Троидении забивъ любви Львовы . пославъ Городнаны велѣ взати Дорогичинъ . и Тридъ с ними же башеть . се же вѣдашеть в городъ . како мочно взати . излѣзъ же и ночью . и тако взаша и на самы великѣ днь . избиша и всѣ ѿ мала и до велика . се же слышавъ Левъ . печаленъ бы^е в семь велми . и нача промышлати . и посла в Татары ко великому цѣрви . Меньгоутимереви . проса собѣ помочи оу него на Литвоу Менгоутимеръ же да емоу рать . и Йгоурчина с ними воеводу и Заднѣпрескыи князи всѣ да емоу в помочъ . Романа Дѣбраньского . и снѣмъ Влгомъ . и Глѣба княза Смоленского инѣныхъ князинъ много тогда бо бахоу . вси князи . в воли в Тотарской . зимѣ же приспѣвше . и начаша са . пристравати . князи Роусцѣи и (у Х.П. и немає – К.К.) Левъ . Мстиславъ Володимеръ . идоша же с ними князи Пиньсци . и Тоуровьсцѣи».

(див.: ПСРЛ. – Т.2. – Стб.871–874).

⁷⁰ *Толочко А.П.* Происхождение хронологии Ипатьевского списка Галицко-Волынской летописи. – Р.87–88.

⁷¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.787–788, 809–810, 831.

⁷² *Улащик Н.Н.* Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – С.45. У збірці, що містить Супрасльський список 1-го зводу літописів ВКЛ, на арк.125–126 – «Родословие мазовецких князей».

Тройдена якраз закінчується (за хронологією ГВЛ) саме у 6790/1282 р., оскільки у статті 6778/1270 р. говориться, що він княжив 12 років⁷³.

Відомо, що дочка Тройдена була дружиною Болеслава мазовецького, що обігрується у сюжеті про Римонта-Лавраша, але, здається, без пов'язання до цього фрагмента. До того, родичання Тройдена з мазовецьким князівським домом побудоване навпаки. Насправді дочка Тройдена стала дружиною Болеслава мазовецького, а в легендарній частині зазначається, що Тройден одружився з донькою «мазовецького князя».

[5] *и завжды зыскивал,*

Про постійні перемоги Тройдена у ГВЛ не йдеться, це – один з авторських топосів для могутнього («валечного») правителя в легендарній частині. Так само характеризується Ґедимін:

«И кнежыл князь великийи Кгидимин много лѣт на князстве Литовском, Руском и Жомоитском, и был справедливый, и *много вальк мевал*, и завжды зыскивал, и пановал fortunливе, оли ж до великое старости свое»⁷⁴.

Таким чином, Тройден у легендарній частині представляється нам як володар «між Нероном та Ґедиміном», що отримує характеристику наполовину подібну до характеристики Нерона, наполовину – Ґедиміна. Сам топос «валечного» правителя був запозичений із польського перекладу «Александрії» 1510 р.⁷⁵, що, як уважає К.Ґудмантас, і не дивно, адже Александр Македонський був ідеалом рицарства для часів середньовіччя⁷⁶.

[6] *и над землями их сильные окрутенства чынил,*

Цей пункт можна віднайти у ГВЛ в описі захоплення Дорогичина військом Тройдена:

«Посемъ же Тройдений, забыв любви Лвовы, послав городняны, велѣ взяти Дорогичинъ. Съи же (Тридь – К.К.) вѣдаша о городѣ како мощно взяти, излѣзъ же в ночи и тако взяша и на самый великъ день, и избиша все от мала до велика»⁷⁷.

[7] *што нижеи описуеть у рускои кроиницѣ, иж горъшыи был тым землям и окрутнеишыи на них, нижели Антиох сирский и Ирод иерусалимский, и Нерон римский, што так был окрутныи и валечныи.*

Фрагмент [7] має прямі текстуальні збіги з ГВЛ. Єдине що відрізняється – дистанціювання автора легендарної частини від «ляхів», «русів» і «мазовишів», зміні внутрішньої суті порівняння («секуляризація»), а також співмірності біблійних героїв і Тройдена.

⁷³ Про походження цієї дати у ГВЛ див.: Dubonis A. Traidenis: Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje (1268–1282). Vilnius, 2009. – P.29.

⁷⁴ ПСРЛ. – Т.35. – С.153.

⁷⁵ Gudmantas K. Apie kai kurias 1510 m. Aleksandrijos ir legendinės Lietuvos metraščių dalies sąsajas. – P.221.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.871–872.

Як можна судити з аналізу цього короткого епізоду, створюючи ЛЧ, укладач жодного разу не погрішив проти істини. Єдине, що було зроблено – зміна акцентів та вибірка саме тих відомостей із ГВЛ, які б служили меті укладення легендарної частини. Увага до Тройдена, скоріше за все, зумовлювалася двома датами, що з'являлися в недатованому тексті ГВЛ та автоматично привертали увагу читача, а також, цілком можливо, порівнянням його з Нероном, який був важливою фігурою в легендарній частині⁷⁸. Таким чином, постать Тройдена пов'язувала дві династії – Полемонову та Гедиміновичів (адже Вітень, батько Гедиміна, був маршалком Тройдена).

Посилання №3

Третє посилання (хоча, якщо слідувати за текстом літопису, воно буде другим) зовсім не схоже на попередні, належить уже редакторів легендарної частини. Воно знаходиться наприкінці опису княжіння Рингольта (після чийої смерті «тут ся доконал родъ княжати Рымского Палемона») та стосується Войшелка:

«А иныи поведают, рекучи: и тот Ринкголт, пришедши з оного побоища до Новагородка, и был оу Новогородцы и уродил⁷⁹ трех сынов, и оставит по себе на великом княженю Новгородском Воишвилка, и сам умре. Ино далее о том Воишвилке и не пишет. Тому конец»⁸⁰.

Цей додаток є у списках, що містять другу редакцію легендарної частини: Рачинського (Р), Рум'янцевського (Рум.), Археологічного товариства (Арх.), Патріарших уривках (Патр.) та Ольшевського (О), і відсутній у списках першої – Єврейновському (Є) та Красинського (К). Тобто, він з'являється у другій редакції⁸¹. Тут використовується пряма мова, як це можна побачити в багатьох пам'ятках того часу – літературних⁸² чи актових⁸³ (не кажучи вже про біблійські тексти,

⁷⁸ Полемон названий «кревним» цареві Нерону, таким чином, Тройден набуває «родових» ознак. Сам Тройден, за генеалогією ЛЧ, був кревним Полемонові по жіночій лінії, адже походив від лінії Гіруса, одруженого з Поятою, донькою одного з синів Куноса, сина Полемона.

⁷⁹ Якобы мель уродити (Р).

⁸⁰ ПСРЛ. – Т.35. – С.92, 149, 176, 197.

⁸¹ Jučas M. Lietuvos metraščiai ir kronikos. – P. 65; *Idem*. Lietuvos metraštis // Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva [Bibliotekininkystė ir bibliografija. T.III]. – Vilnius, 1966. – P.108; Филлюшкин А.И. К вопросу о редакциях белорусско-литовских летописей (в связи с развитием легенды о Палемоне) // Старонкі гісторыі Магілёва: Зборнік навуковых прац удзельнікаў навуковай канферэнцыі «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць». – Магілёў, 1998. – С.42–44; Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – С.132.

⁸² Напр., у «Задонщині»: «Тимохвеева жена Настасья тако ж плакашеся рано, а рекучы: «Ужо веселие мое пониче у славѣном городе Москве, уже государя моего Тимохвея в животе не вижу» (див.: Памятники Куликовского цикла. – Санкт-Петербург, 1998. – С.99.) чи у «Слові еже на латину»: «И стаа писаніа в сих пред нимъ положиша. рекуущи, яко достоитъ епискомъ земель събравъшеса поставити в роустѣ земли митрополита» (див.: Попов А.Н. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV вв.). – Москва, 1875. – С.381).

⁸³ Напр., у грамоті полоцького намісника Богдана Андрійовича ризькій міській раді з приводу торговельних непорозумінь (26 листопада 1480 р.):

«Такѣ ж жаловал нам мещанин Полоцкого места Ортем Буцкович. Как был у Рызе с товаром, ваш немчин Ганстоп узял у него квалтом безправне пол-дванадцаты копы готовых грошей, а Ортем ему поведает, ся ничим не виноват, а Гарман у него узял тыи пенязи, рекучи бы ему виноват пан Селява».

(див.: Рижские грамоты 60-70х годов XV в. из бывшего Рижского городского архива // Археографический ежегодник за 1965 г. – Москва, 1966. – С.341).

особливо Євангелія, де пряма мова зустрічається дуже часто), але оформлена як уже попередньо записана. Однак чи можна вважати цю пряму мову відображенням якогось усного джерела, що, своєю чергою, відобразилося в якомусь письмовому «переказі», котрий потім став джерелом для укладача легендарної частини⁸⁴? Справді, текст змушує нас так думати, але чи існує інше пояснення?

Як видно з самої ЛЧ, укладач знав історію Войшелка та використав її для створення легенди заснування Лаврашівського монастиря⁸⁵, тож це не була скорочена версія ГВЛ, як уважав Є.Охманський⁸⁶. Чому укладач замінив ім'я Войшелка на Римонта-Лавраша-Василя – тема окремої статті, а тут спробуємо запропонувати пояснення саме такого введення Войшелка в історію Великого князівства Литовського укладачем 2-го зводу літописів Великого князівства Литовського.

Як уже вказувалось в історіографії, легендарна частина перегукується зі вступом «Повісті временних літ»⁸⁷. Н.Морозова пише про «внутрішній, семантичний паралелізм» оповідей ПВЛ та ЛЧ⁸⁸ та наводить два приклади «структурного співвіднесення»: опис шляху «з варяг у греки» співвідноситься з подорожжю Палемона до литовських земель та оповідь про прихід варязьких князів на Русь співвідноситься з приходом римських князів у Литву⁸⁹. Можна розширити ці співвідношення за рахунок легенди про Кия та його братів і сестру. Вона читається і в Іпатіївському літописі, звідки й наводимо цитату:

И быша . Г . брата . а единому има Кии . а другому Щець . а третьему Хоривъ . и сестра ихъ Лыбѣдь . и сѣдаше Кии на горѣ кдѣ ннѣ оувозъ Боричевъ . а Щець сѣдаше на горѣ . кдѣ ннѣ зовется Щековица . а Хоривъ на третьей горѣ . ѿнюдѣже прозвася Хоривца . *створиша городокъ . во има брата ихъ старѣишаго* . и наркоша и Киевъ . и *баше уколо города лѣсъ и боръ великъ . и баху ловаще звѣрь* . бахуть бо мудръ и смыслени . и нарицѣхуса Полане . ѿ нихъ же суть Полане . Киане и до сего днѣ . **инии же** не вѣдуще **ркош**^а . яко Кии есть перевозникъ бы^е . оу Киева бо перевозъ баше тогда съ шноа страны Днепра⁹⁰.

Як бачимо, у цьому тексті багато аналогій до легендарної частини: заснування міст на горах⁹¹, епонімічні персонажі, природа навколо міста («лѣсъ и боръ великъ») та ходіння князів туди «на лови». Крім цього, тут є потрібна схема, яка використовувалась і укладачами ЛЧ. Також у наведеному фрагменті зустрічаємо подібну формулу посилання на усне джерело. І це повертає нас до введення Войшелка в історію: як бачимо з тексту, Рингольт приходить до Новогрудка після битви на Окуньовці та «уродил трех сынов и оставит по себе на великом княженю Новгородском Воишвилка».

⁸⁴ Див.: Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – С.132.

⁸⁵ Goldfrank D. The Lithuanian Prince-Monk Vojšeln: A Study of Competing Legends // Harvard Ukrainian Studies. – Vol.XI. – №1/2. – June 1987. – P.44–76.

⁸⁶ Ochmański J. Nad Kroniką Bychowca. – S.163.

⁸⁷ Морозова Н. Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества Литовского: Хроника Быховца. – С.54–55.

⁸⁸ Там же. – С.54.

⁸⁹ Там же. – С.54–55.

⁹⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.7.

⁹¹ На певну подібність між заснуваннями міст «на горах» у ПВЛ та ЛЧ вказувала і Н.Морозова (див.: Морозова Н. Вопросы языка и текстологии летописей Великого княжества Литовского: Хроника Быховца. – С.55).

Появу цього посилання можна пояснити, якщо припустити не одного, а декількох редакторів, котрі працювали над однією редакцією. Тоді найкращим поясненням виникнення вставки може стати існування якоїсь приписки до кінця історії про Рингольта. Якщо на ньому закінчувалася перша редакція легендарної частини (як уважав М.Улащик⁹²), то подібна приписка вповні могла існувати, щоб пояснити наступному редакторові, куди рухатися далі, або просто як маргіналія, яка пов'язувала ЛЧ із ГВЛ. Легендарний Рингольт був новгородським князем так само, як і історичний Войшелк. Отже, логічно було б їх поєднати при подальшому розвитку легенди. Однак укладач другої редакції просто переписав цю примітку (чи маргіналію), оформивши її в такий спосіб та надавши певної книжності сюжету.

Припущення про наявність такої приписки може підтвердити подібна (унікальна для аналізованих текстів) вставка, що з'явилася при звірці списків, наявних у переписувача списку Рачинських⁹³. Він ретельно правився за кількома списками, що відображено в ремарці: «И Монтвил много лѣтъ княжыл на Жомоити и мѣл двух сынов, одного Немоноса, а другого Скиръмонта. А в иныхъ тыхъ жѣ называ: Викента и Ердвила»⁹⁴. Тут ми бачимо посилання на списки однієї пам'ятки, які були використані для звірки та зведення тексту переписувачем списку Рачинських. Тобто, тексти рівноцінні для укладача за своїм змістом. Приписка про Войшелка подібна – вона вказує, що джерело інформації рівноцінне, або навіть сумнівне, оскільки укладач не міг точно ідентифікувати, звідки походить звістка про те, що після смерті Рингольта новгородським князем став Войшелк. Коли текст джерела (ГВЛ чи хронографічна пам'ятка) був наявний, як ми бачимо, укладач легендарної частини робив посилання в іншому стилі, навіть якщо він повністю переробляв текст джерела.

Також непрямим доказом висунутої гіпотези може служити текст 3-го зводу літописів ВКЛ – хроніки Биховця. Як відомо, легендарна частина у ній доповнена ретельно переписаними уривками тексту Галицько-Волинського літопису. І перше таке запозичення зустрічається якраз після згадки про Рингольта⁹⁵. Укладач хроніки Биховця вставляв фрагмент тексту про Міндовга, але продовжував вставку до Войшелка, що може підтверджувати нашу гіпотезу про те, що існувала якась примітка, котра пов'язувала текст ЛЧ із ГВЛ для редакторів.

Посилання №4

Останнє, *четверте*, посилання, що можна віднести до тексту легендарної частини, читається при перерахунку дітей Гедиміна. Джерело відомостей про його синів очевидне – це «Літописець великих князів литовських» (ЛВКЛ), що як окрема частина входить до 1-го зводу (а також до списку К). Але про дочку Ганну, яка була видана заміж за «Владислава Казмерова Локетка» у ЛВКЛ немає звісток⁹⁶. У тексті при імені Ганни стоїть – «коли писано от Божого нароже-

⁹² Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – С.134, 143.

⁹³ Список переписувався наприкінці XVI ст., про нього див.: Кириченко К. Матеріали до історії Познанського кодексу №94 (Кодексу Рачинських) // Ruthenica. – Т.5. – К., 2006. – С.214–232.

⁹⁴ ПСРЛ. – Т.35. – С.146.

⁹⁵ Там же. – С.132.

⁹⁶ Повідомлення помилкове, Ганна вийшла заміж за Казимира III Великого у 1325 р. (див.: Rowell S.C. Lithuania Ascending: A Pagan Empire Within East-Central Europe, 1295–1345. – New York, 1995. – P.87).

ня тисеча трыста двадцатог году»⁹⁷. Ця замітка є в усіх списках, крім Є та К (де взагалі немає редактури ЛВКЛ, відповідно немає згадки про Ганну). Можна припустити, що у протографі легендарної частини була маргіналія або проставлена дата, яку наступний переписувач уніс у текст зі своєю ремаркою.

Конкретні запозичення ми розглянемо в окремій статті, а зараз спробуємо узагальнити сказане вище. Немає сумніву, що текст ГВЛ був перед очима укладачів легендарної частини. Забігаючи наперед, можна вказати, що не тільки перша, але і друга редакція ЛЧ залежна від тексту ГВЛ. З огляду на посилення, присутні в легендарній частині, виникає гіпотеза про наявність перед нею якогось хронографічного тексту, а також літопису типу Іпатіївського (скоріше за все недатованого, тобто такого, який представлений у Хлебниковському списку).

У Патріарших уривках текст, що містить частину 2-го зводу літописів ВКЛ, має нумерацію глав, котра починається з сорокової «ѡ цѣи заволскомъ Болаклайте. мѣ.»⁹⁸ і продовжується до п'ятдесят другої «ѡ великомъ княсю Къидимине, какъ Троки заробиль, и вилню :- глав. нѣ.»⁹⁹. Це свідчить про те, що протограф цього списку містився в більшому тексті. Якщо порівняти заголовки Патр. із заголовками списків Ольшевського та Євреїновського, що найближче стоять до Патр., ми побачимо, що до оповіді про Булакляя було 6 (за Є) чи 7 (за О) заголовків, тобто 6–7 глав.

Заголовки списків		
Патріарші уривки (Син. №790)	Євреїновський	Ольшевського
1 текст втрачений	Кнѣа Великого княжства Литовскаго и лжеицкого. (арк.441)	Wielkiego xięstwa Litewskiego i Zmodskiego kronika (арк.264)
2 текст втрачений	О княжати Полеомоне и о трѣхъ сынех его (арк.444)	O xiażeciv Palemonie i o iego trzech synyeh (арк.267)
3 текст втрачений	О княжати Борку и о братѣ его Кунасе (арк.445)	O xiażeciv Borku i o bracie iego Kunasie (арк.267)
4 текст втрачений	—	O xiażeciv Monthwile Kimbutovim sinye (арк.269)
5 текст втрачений	О княжатахъ жемоитскихъ Немоносе и о Скирмонте (арк.447 зв.)	O xiażeciv Vikincie i Erdwile (арк.270)
6 текст втрачений	О князи великомъ Минкгаилей (арк.447 зв.)	O xiażeciv wielkim Michaile (арк.271)
7 текст втрачений	О княжати Шкварнѣ (арк.449 зв.)	O xiażeciv Skirmuncye (арк.272)
8 ѡ цѣи заволскомъ Болаклайте. мѣ. (арк.83 зв.)	О цари заволскомъ Булакляй (арк.451)	O czaru zavolskim Boloklove (арк.272)
9 ѡ трехъ сынехъ скирмонтовыхъ :- мѣ. (арк.84)	О трѣхъ сынехъ Шкварновыхъ (арк.451 зв.)	O trzech sinyech Skirmontovych (арк.272)
10 ѡ матери кѣковоитове, ѡ самомъ кѣковоите. мѣ. (арк. 84)	О матери Куковоитове и о самомъ Куковоите (арк.452)	O matce Kukovoitovei i o samem Kukovoycie (арк.273)
11 ѡ цѣи заволскомъ кѣрдасе : мѣ. (арк.84 зв.)	О цари заволскомъ Курдашѣ (арк.453)	O czaru Kvrdasie zavolskim. // O wielkim czaru Kurdasie zavolskim-tatarskim (арк.274–275)
12 ѡ княжати Литовскомъ швинторозе, сыне оутинисове: Глав, мѣ. (арк.85 зв.)	ѡ княжати литовскомъ Швинторозе, сыне Утенусове, (арк.455)	O xiażaciv litewskim // Swintorozie, sinie Vtenovem (арк.276–277)

⁹⁷ ПСРЛ. — Т.35. — С.153, 97, 181, 201.

⁹⁸ Власне текст починається з цього заголовку. Попередній текст не зберігся (див.: Исторический сборник, Государственный исторический музей (ГИМ). — Отдел рукописей. — Синодальное собрание. — №790. — Л.83 об.).

⁹⁹ Там же. — Л.93.

13	о великомъ князе Кгирмонте: ѣ мѣ (арк.86)	О великом князи Кгирмонте (арк.455 зв.)	O wielkym xiędzw litewskym Skir- muncye (арк.277)
14	о Мужахъ Латыгалскихъ. како пришлѣ въ жомонѣ мѣ з. (арк.86 зв.)	—	O mężach latiholskich, iako prziszły w Żmodz (арк.278)
15	—	о Романе, великом князе, и о сыне его (арк.457 зв.)	—
16	о путехъ сынохъ Романовыхъ: ѣ мѣ (арк.87)	—	O piący sinieh Romanovih (арк.279)

Це означає, що перед легендарною частиною у протографі Патр. був текст, розбитий на 33 глави. Що це був за текст установити неможливо¹⁰⁰, але це доводити, що вписування ЛЧ в якісь інші історичні твори велось.

Важко сказати, коли саме легендарну частину було відокремлено від попередніх текстів. Але можна вважати, що невдовзі після створення ЛЧ та її редагування. Оскільки жодного списку із первісним текстом не збереглося, можна також стверджувати унікальність протографа – одиничність списку (чи збірки), в якому, можливо, було поєднано хронографічну пам'ятку, текст літопису типу Хлебниковського списку Іпатіївського зводу та легендарну частину 2-го зводу літописів ВКЛ. Подібна одиничність може пояснюватися як тим, що текст ГВЛ виконав свою функцію і став непотрібним у повному обсязі, так і тим, що список було вивезено за межі центру літописання. Тобто, він став фізично недоступним. У зв'язку із тим, що фрагменти з ГВЛ увійшли до тексту хроніки Биховця (від слів «У w to ż leto izhna Mindowh synowca swojeho Tewtwiła i Erdiwidu» до епізоду про вбивство Войшелка¹⁰¹), можна припускати міграцію списку до Слуцька, де було створено хроніку Биховця¹⁰². Ця гіпотеза підтверджується ще й тим, що фрагменти тексту ГВЛ, перенесені у хроніку Биховця, мають подібність до списку типу Хлебниковського. По-перше, можна обережно припускати, що список, котрий був на руках укладача хроніки Биховця, теж не містив дати: історія Войшелка, що в Іпатіївському списку розбита датою (6772 р.), у Хлебниковському не містить навіть традиційних для нього часових позначень («в се же время», «потом же», «времени минувшу» й т.ін.). По-друге, сам текст при порівнянні часто дає читання, близькі до читань Хлебниковського списку, а не Іпатіївського. Для унаочнення наведемо короткий фрагмент:

Галицько-Волинський літопис ¹ (ПСРЛ. – Т.2. – Стб.861)	Хроніка Биховця (ПСРЛ. – Т.32. – С.133)
и поча доумати Товтивиль . хотя оубити Тренатоу . а Тренатасобѣ <u>дѣмашеть (доумаше)</u> . на Товтивила пакъ . и пронесе доумоу Товтовилову (<u>товтивиловоу</u>) бояринъ его . Прокопий . Полочанинъ . Трената же попередивъ . и оубивъ (<u>оуби</u>) . Товтивила . и нача княжити вднѣ . по сем же <u>пача (пачаща)</u> дѣмати конюси Миндовгови . д . пароби . како бы лѣ имъ оубити Трената (<u>трениату</u>) . вномоу же идущоу до <u>мовнича (до мовничи)</u> мѣтѣся . вни же <u>оусмотрѣше (оусмотривше)</u> собѣ верема такова (<u>время тако</u>) оубиша Тренатоу . и тако бысѣ <u>конѣць . оубиѣтя (конецъ оубиѣтя)</u> Тренатина . се же <u>оустѣшавъ (слышавъ)</u> Воишелкъ . поиде с Пинаны к Новогородоу (<u>новгородкоу</u>) . и ѿтолѣ поа со собою . Новгородѣ . (<u>новгородчи</u>) и поиде в Литвоу княжить	y nacza dumaty Towtywil, chotia ubity Troniatu, a Troniata sobe że <u>dumasze</u> na Towtywila. У пакі прынесе думу <u>Towtywilowu</u> bojaryn ieho Prokopij Poloczanim. Treniata że popередывъ <u>ubi</u> Towtywila, y nacza князѣты одын. По сем же <u>naczasza</u> dumaty koniussy Mindowi, . czotyry parabcy, kako by lże im ubity <u>Treniatu</u> Onomu że idusczu do <u>mywnicy</u> mytsia, oni że <u>usmotrywше</u> sobi <u>wremia, tako</u> ieho ubisza Troniatu, y tako byst <u>konec ubitia</u> Treniatyna. Se że <u>slyszaw</u> Woysielk poyde s piniany ko <u>Nowohorodku</u> , y odtola, poia so soboiu <u>nowhorodecy</u> , y poyde w Litwu <u>kniazѣty</u> . Litwa

¹⁰⁰ Загалом згадана збірка надзвичайно цікава й потребує дуже ретельного дослідження. Опис рукопису див.: ПСРЛ. – Т.17. – С.V–VII; *Вайтовіч Н.Т.* Баркулабаўскі летапіс. – Мінск, 1977. – С.60–70.

¹⁰¹ Хроника Быховца // ПСРЛ. – Т.32. – Москва, 1975. – С.132–134.

¹⁰² *Морозова Н.* К вопросу о времени создания Хроники Быховца // *Kalbotyra*. – 49 (2). – Vilnius, 2000. – Р.137–140.

(княжити). Литва же вса приаша и с радостью (с радостью великою) . своего . господичича . <u>Во лѣтѣ . xs . ѡ . ов .</u> (підкреслених слів <i>немає</i>) Воишелкъ же нача княжити . во всеи земли Литовской . и поча вороги своѣ (ворогы <i>своя (своя)</i>) избивати . <i>изби (и изби)</i> . ихъ бесчисленное множество . а друзини розбѣгошася камо кто вида . и оного <i>ѡстафѣя (остафія)</i> оуби . ꙗкѡнѣаго проклѣтаго . безаконного . <i>ѡ немже передѣ ꙗсхоуѡ</i>	że wsia pryiała z radostiju welikoju swoiego hospodyczyca. Woyszelt nacza kniażyty wo wsej zemli Litowskoy, i pocza wrahi swoja izbiwaty, y izbi ich beczyslennoe mnożestwo, a druhij rozbehoszasia kamo kto widia, y onoho Ostafia ubi okaianah, pro toho bezakonnoho <i>woiewodu Mindogowu</i>
---	--

Примітка: 1. Цит. за Іпатіївським списком, у дужках (виділено жирним) наведено читання Хлебниковського списку, що збігаються з варіантом хроніки Биховця.

Якийсь список Галицько-Волинського літопису був у бібліотеці Ольбрахта Ґаштольда (її опис, створений 1510 р., міститься у 223-й книзі Литовської метрики, тут бачимо «Книгу летописец киевский»)¹⁰³. К.Яблонскіс уважав, що це Радзивіллівський літопис¹⁰⁴, натомість Р.Ясас запропонував версію, що це був список зводу, подібного до Іпатіївського¹⁰⁵. Із цією думкою погоджується також К.Ґудмантас¹⁰⁶. Список міг потрапити до бібліотеки Ольбрахта Ґаштольда від його батька – Мартина, київського воеводи в 1471–1481 рр.¹⁰⁷

Отже, можна з великою долею вірогідності говорити про наявність списку Галицько-Волинського літопису перед текстом протографа легендарної частини 2-го зводу літописів ВКЛ. Запозичення з ГВЛ були зроблені з різних (і дуже розкиданих по тексту) місць, відтак не існувало жодної окремої (особливої) короткої редакції ГВЛ. Усі розбіжності з джерелом (тобто з ГВЛ) слід пояснювати тільки волею укладачів першої та другої редакцій ЛЧ.

Зазначимо, що текст ГВЛ було задіяно для моделювання власної історії у 2-му зводі літописів ВКЛ у два прийоми. Спочатку, у першій редакції легенди (списки К та Є), запозиченими з ГВЛ іменами була «розбавлена» генеалогія, побудована в основному на епонімічних моделях. Згодом, при редагуванні, деякі «неблагонадійні» імена замінили більш адекватними, на думку редактора (наприклад, Немонос та Скирмонт були замінені Ердивілом та Вікентом).

Залежність як першої, так і другої редакцій ЛЧ від тексту ГВЛ та очевидне знайомство укладача другої редакції легендарної частини з принципом роботи попередника із текстом ГВЛ приводить до висновку про досить короткий час, що минув між редакціями, а також про гіпотетичну можливість поєднання рукописної традиції ГВЛ та ЛЧ. Таким чином, протограф легендарної частини 2-го зводу літописів Великого князівства Литовського було вписано у всесвітню історію набагато «міцніше», ніж про це можна судити з текстів списків, що збереглися.

¹⁰³ Jablonskis K. 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka // Mokslinės bibliotekos Metraštis: 1958–1959. – Vilnius, 1961. – P.21–25; Gudmantas K. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai // Knygotyra. – 2003. – T.41. – P.1–16.

¹⁰⁴ Jablonskis K. 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka. – P.24.

¹⁰⁵ Jasas R. Bychovco kronika ir jos kilmė // Lietuvos metraštis: Bychovco kronika. – Vilnius, 1971. – P.34.

¹⁰⁶ Gudmantas K. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai. – P.5.

¹⁰⁷ Jasas R. Bychovco kronika ir jos kilmė. – P.34.

Article covers the question of using the Halych-Volynian Chronicle and its data while creating its own historical work in Lithuania in the early XVth. Attention is paid to the borrowing methods and the question of the attitude of compilers (editors) of the legendary part of the 2nd set of all chronicles to the sources.

